

Turkiye's "Blue Homeland Doctrine" and Its Consequences for Iran

Arash Reisinezhad

Assistant Professor, Department of International Relations, Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran

Mohammad Hadi Khanmohammadi¹

M.A. in International Relations, Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran

(Date received: 15 April 2022 - Date approved: 10 September 2023)

Abstract

Introduction: On November 29, 2020, Turkiye sent an exploratory ship named "Oruç Reis" to the eastern Mediterranean waters to search for energy sources. Although the activities of this ship provoked protests from many countries in the region, these protests could not prevent the extension of its mission until January 2021. Analysts believe that the "Oruç Reis" mission, like the 2019 agreement between Turkiye and the Libyan government regarding the determination of the exclusive and economic zone of the two countries, is a continuation of Turkiye's new maritime doctrine "Blue Homeland", which has been widely discussed in the media and political circles of Turkiye in recent months. The "Blue Homeland Doctrine" was first proposed in 2006 by retired Turkish Navy General Cem Gordeniz, but it failed to attract much attention. But in recent years, due to the new needs and changes in Turkiye's foreign policy, the "Blue Homeland Doctrine" has been able to take on a more practical aspect. In the following article, after examining the background of the research and using the Trend Impact Analysis method and a new reading of geopolitics, we have tried to answer our question.

Research Question: The question that we will address in this article is what consequences the "Blue Homeland Doctrine" have for Iran considering its history and goals? Especially since the issue of obtaining hydrocarbon energies in the Eastern Mediterranean and the expansion of political and military influence is one of the main issues raised in the "Blue Homeland Doctrine" and at the same time is one of the most important concerns of the Turkish government. Meanwhile,

1. E-mail: khanmohammadi23@ut.ac.ir (Corresponding Author)

Iran, as Turkiye's neighbor, is one of the countries with large energy reserves.

Research Hypothesis: According to the Methodology used for this article, no hypothesis has been considered.

Methodology and Theoretical Framework: The analysis of the current article is based on the Trend Impact Analysis method. The trend is called regular and continuous transformations of data over time. In this method, the process is influenced by a sequence of events, and by events we mean important events that may play an important role in shaping the future. The theoretical framework of this article is based on a three-level reading of the international system along with geopolitical factors. This new reading of geopolitics is taken from the opinion of Mohiuddin Mesbahi in the article "free and confined: Iran and the international system". In this article, the emphasis is on geopolitics and geoeconomics, and the field of geoculture is not discussed. Our question can also be put in this new format and reading.

Results and Discussion: In this article, in response to the question of, "The Consequences of the "Blue Homeland Doctrine" on Iran, we tried to investigate the origins and history of this doctrine and search for its goals. As we said, the "Blue Homeland Doctrine" is rooted in the feeling of greatness of this country due to years of presence in the Mediterranean in the form of the Ottoman Empire, as well as the fear of being encircled in the region following the borders imposed in 1923. Through this doctrine, Turkiye seeks to be able to use the energy resources of the Levant region and become a Mediterranean power, with a powerful military and economic presence and use all its facilities in the Eastern Mediterranean to introduce itself as an energy hub. After examining the origins and goals, we examined the main part of our question, the consequences of the "Blue Homeland Doctrine" on Iran and divided these consequences into two political-military and energy sectors. In the political and military sector, we came to the conclusion that Turkiye's attempt to influence Lebanon in various fields is in line with its goals for a wider presence in the Eastern Mediterranean and may put this country against Lebanon's Hezbollah, which is a non-governmental group with political, military and cultural power and considering the role this group plays in Iran's foreign policy in the region, it can cause tension between the two countries over Lebanon. In addition, the conflict in Lebanon can spread to other centers of conflict between the two countries, i.e., Syria and Iraq, or be affected by them and intensify. In the energy

sector, we discussed the consequences that the turning Turkiye into an energy hub could have on Iran. Iran is the second holder of gas energy reserves in the world but it never uses these resources. Turning Turkiye into an energy hub by the "Blue Homeland Doctrine" can exclude Iran from the future energy corridors, but if the relations with Turkiye improve along with the removal of internal obstacles and international sanctions, the doctrine can be an opportunity to export this country's Gas to Europe.

Conclusion: According to the objectives of the "Blue Homeland Doctrine" the consequences of this doctrine for Iran can be examined in two areas. In the political-military field, increasing Turkiye's presence in the Eastern Mediterranean, especially in Lebanon, it can increase the tensions between the two countries, which can easily spread to other regions due to the many points of conflict between Turkiye and Iran in the region. In the field of energy, turning Turkiye into an energy hub can be an opportunity to export Iran's gas to Europe and it can also remove Iran from future international corridors.

Keywords: Iran, Turkiye, Middle East, Eastern Mediterranean, Blue Homeland Doctrine.

آیین وطن آبی^۱ ترکیه و پیامدهای آن برای ایران

آرش رئیسی نژاد

استادیار گروه روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

محمدهادی خان‌محمدی^۲

کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۶ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۱۹)

چکیده

آیین وطن آبی را نخستین بار در سال ۲۰۰۶ جم گوردنیز، نظامی بازنشسته نیروی دریایی ترکیه مطرح کرد، اما توجه چندانی را به خود جلب نکرد. اما در سال‌های اخیر با توجه به نیازهای جدید و تغییرهای ایجادشده در سیاست خارجی ترکیه، وطن آبی توانسته جنبه عملی‌تری به خود بگیرد. در این نوشتار به دنبال پاسخ این پرسش هستیم که: وطن آبی با توجه به پیشینه و هدف‌هایش چه پیامدهایی برای ایران می‌تواند داشته باشد؟ پس از بررسی پیشینه پژوهش و با استفاده از روش روندپژوهی و همچنین خوانشی نوین از ژئوپلیتیک، می‌کوشیم به این پرسش پاسخ دهیم. گسترش حضور در شرق مدیترانه به همراه استفاده از همه امکانات موجود در این منطقه، بهره‌برداری از منابع انرژی حوزه لوانت و تبدیل شدن ترکیه به هاب انرژی و مسیر حمل‌ونقل از هدف‌های اصلی وطن آبی است. با توجه به این هدف‌ها پیامدهای این آیین برای ایران را می‌توان در دو حوزه در نظر گرفت. در حوزه سیاسی و نظامی افزایش حضور ترکیه در شرق مدیترانه به‌ویژه در لبنان می‌تواند تنش‌ها میان دو کشور را افزایش دهد که با توجه به تعدد و پیوستگی نقاط تقابل ترکیه و ایران در منطقه، درگیری‌ها به‌راحتی می‌تواند به نقاط دیگر سرریز کند یا از آن‌ها تأثیر پذیرد. در حوزه انرژی نیز تبدیل ترکیه به هاب انرژی، هم می‌تواند فرصتی برای صادرات گاز ایران به اروپا باشد و هم می‌تواند سبب حذف این کشور از راه‌گذرهای بین‌المللی آینده شود.

واژگان اصلی: ایران، ترکیه، خاورمیانه، مدیترانه شرقی، وطن آبی.

1. Blue Homeland Doctrine

2. نویسنده مسئول: khammohammadi23@ut.ac.ir

مقدمه

در ۲۹ نوامبر ۲۰۲۰ ترکیه یک کشتی اکتشافی برای جست‌وجوی منابع انرژی به نام «عروج رئیس»^۱ را به آب‌های مدیترانه شرقی فرستاد. فعالیت‌های این کشتی اعتراض بسیاری از کشورهای منطقه از جمله یونان، اسرائیل و حتی فرانسه را برانگیخت، اما این اعتراض‌ها نتوانست مانع تمدید مأموریت آن تا ژانویه ۲۰۲۱ شود. تحلیلگران معتقدند مأموریت عروج رئیس همانند توافق سال ۲۰۱۹ ترکیه با دولت وفاق ملی لیبی بر سر تعیین منطقه انحصاری و اقتصادی دو کشور، در ادامه آیین دریایی جدید ترکیه «وطن آبی»^۲ است که در ماه‌های اخیر در رسانه‌ها و گروه‌های سیاسی ترکیه بسیار مطرح است. حضور جم گوردنیز^۳ و جیحات یایجی^۴ از مبتکران اصلی «وطن آبی» در رسانه‌های ترکیه نیز به امری عادی تبدیل شده است. در فوریه ۲۰۲۱ نیز ترکیه رزمایش دریایی گسترده‌ای با عنوان «وطن آبی ۲۰۲۱» با شرکت بیش از ۱۶۹ کشتی جنگی به همراه تعداد زیادی هلیکوپتر و هواپیما در دریای اژه و مدیترانه اجرا کرد که نام‌گذاری این رزمایش نیز جالب توجه است و در کنار موارد دیگر نشان‌گسترش به‌کارگیری این مفهوم در ادبیات سیاسی ترکیه است.

«ماوی وطن» یا «وطن آبی» را نخستین‌بار در ۳۰ ژوئن ۲۰۰۶ و هم‌زمان با گردهمایی اروپایی دریای سیاه و امنیت دریایی ترکیه، جم گوردنیز مطرح کرد. در سال‌های اولیه «وطن آبی» به دلایلی چون به‌کارگیری سیاست «تنش صفر»^۵ احمد داوود اوغلو،^۶ وزیر خارجه ترکیه، بی‌اعتمادی بین ارتش غیردینی و حزب اسلام‌گرای حاکم و همچنین تلاش ترکیه برای پیوستن به اتحادیه اروپا نتوانست توجه‌ها را به خود جلب کند، اما به‌نظر می‌رسد امروز و با تغییرهای ایجادشده به‌ویژه پس از کودتای ۲۰۱۶، طرفدارانی در سطح‌های بالای این کشور پیدا کرده است. این پرسش مطرح است که: آیین وطن آبی با توجه به پیشینه و هدف‌های خود چه پیامدهایی برای ایران می‌تواند داشته باشد؟ به‌ویژه اینکه موضوع دستیابی به انرژی‌های هیدروکربنی در مدیترانه شرقی و گسترش نفوذ سیاسی و نظامی از اصلی‌ترین مباحث مطرح در وطن آبی و همچنین از مهم‌ترین دغدغه‌های دولت ترکیه است. ایران نیز به‌عنوان همسایه ترکیه از ذخایر بزرگ انرژی برخوردار است.

ساختار این نوشتار بدین ترتیب است که در ابتدا پیشینه پژوهش و آثار موجود در این مورد را بررسی می‌کنیم. مبانی نظری استفاده‌شده در این نوشتار بر خوانش نوینی از ژئوپلیتیک استوار است که در بخش چارچوب نظری توضیح می‌دهیم. روش پژوهش استفاده‌شده در این

1. Oruç Reis
2. Mavi Vatan
3. Cem Gürdeniz
4. Cihat Yaycı
5. Policy of Zero Problem
6. Ahmet Davutoğlu

نوشتار روندپژوهی است. پس از بررسی ادبیات موجود، مبانی نظری و روش پژوهش، پیشینه پیدایش آیین وطن آبی و نظریه پردازان آن و ریشه و هدف‌های آن را بررسی می‌کنیم. در پایان نیز با بررسی موقعیت ایران و ترکیه در منطقه و همچنین جایگاه ایران در بازار انرژی، تأثیر آیین وطن آبی بر ایران در این دو حوزه را بیان می‌کنیم.

روش‌شناسی هر پژوهش از بخش‌های بنیادی آن به‌شمار می‌رود. تحلیل این نوشتار بر روش روندپژوهی^۱ استوار است. روند به دگرگونی‌های منظم و پیوسته داده‌ها در بستر زمان گفته می‌شود. این روش را نخستین بار تئودور جی گوردن^۲ در نیمه دهه ۱۹۹۰ بیان کرد (Gordon, 1994: 1-21). در این روش، روند زیر تأثیر توالی رویدادها قرار می‌گیرد و منظور از رویدادها نیز، رخدادهای مهمی هستند که برآمدن آن‌ها شاید در شکل‌گیری آینده نقش مهمی داشته باشد. بر این اساس، روندها زنجیره مستمر رویدادها هستند که هم وضعیت کنونی را مشخص می‌کنند و هم از موقعیت‌های احتمالی آینده خبر می‌دهند (Gordon, 1994: 121). روش تحلیل تأثیر روند برخلاف رویکردهای صرف تاریخی، تأثیر رخدادهای بی‌سابقه در آینده و احتمال تغییر روندها بر پایه رخدادهای جریان‌ساز را در نظر قرار می‌دهد. همچنین تنها بر پایه پیش‌بینی‌های برخاسته از نظریه‌های شخصی تحلیلگران بنا نشده است. روندپژوهی به جهت‌دهی داده‌های خام، پردازش و شناخت روابط میان آن‌ها اشاره دارد. مهم‌ترین این داده‌های خام رخدادها هستند که سویه مقدماتی روندها را نشان می‌دهند. جای شگفتی نیست که مفهوم روند (تغییرهای پیوسته و منظم داده‌ها در بستر زمان) با رویداد درهم‌تنیده است. از این دیدگاه روندهای تأثیرگذار بر وطن آبی، به الگوی ذهنی ترتیب زمانی دسته‌ای از رخدادها و روابط علی میان آنان اشاره دارد. از این رو این روش متناسب‌ترین روش برای تحلیل آیین وطن آبی با تکیه بر چارچوب نظری کنونی است. تاریخچه و دلایل شکل‌گیری این راهبرد و فرازونشیب در رد و پذیرش آن توسط حکومت و پیامدهای آن را در یک سیر تاریخی مشخص بیان می‌کنیم.

پیشینه پژوهش

وطن آبی در سال‌های اخیر و به‌ویژه پس از توافق ترکیه و لیبی در سال ۲۰۱۹ به‌طور گسترده در ادبیات مقام‌های آنکارا راه یافته است و به بحث غالب در رسانه‌های نزدیک به دولت این کشور تبدیل شده است، اما پژوهش مهمی در مورد آن یافته نمی‌شود و پیشینه موجود در این زمینه نیز محدود به مقاله‌ها و گزارش‌های رسانه‌ای است. از میان همین نوشته‌های محدود، برخی از آن‌ها مانند مقاله جینجراس راین^۳ (۲۰۲۰) با عنوان «میهن آبی: سیاست داغ پشت

1. Trend Impact Analysis
2. Theodore J Gordon
3. Ryan Gingeras

راهبرد جدید دریایی ترکیه» پیشینه مطرح شدن وطن آبی و به طور کلی ریشه‌های این آیین را بررسی می‌کند. در مورد مفهوم وطن آبی و هدف‌های آن، شاید بهترین و دقیق‌ترین آثار موجود نوشته‌های جم گوردنیز از نظریه‌پردازان اولیه وطن آبی است. گوردنیز (۲۰۲۰) در مقاله «ترکیه در قرن دریا و آسیا» از ضرورت‌های جهان امروز، نیاز ترکیه به تبدیل شدن به قدرت دریایی و همچنین چرخش قدرت به سوی آسیا سخن می‌گوید. گوردنیز (۲۰۱۵) در کتاب «تمدن آبی ترکیه باید دریایی باشد» نیز به لزوم تبدیل شدن ترکیه به قدرت دریایی در قرن بیست و یکم پرداخته است. اثر دیگر او (۲۰۱۸) «نوشته‌های وطن آبی» است که در آن به تحولات در مدیترانه شرقی، مسائل داخلی ارتش این کشور، افزایش قدرت دریایی چین در برابر آمریکا و فرهنگ دریانوردی ترکیه می‌پردازد. دیگر اثر موجود نوشته جبهات یایچی (۲۰۲۰) با عنوان «مجادله در تقسیم مدیترانه شرقی و ترکیه» است که اهمیت منابع موجود در شرق مدیترانه و نیاز به احقاق حقوق ترکیه در استفاده از این منابع را بیان می‌کند. اثر دیگر یایچی (۲۰۱۹) «لیبی همسایه دریایی ترکیه است» در زمینه توافق تعیین مرز دریایی با لیبی است که خود او از طراحان آن است. او در این اثر به اهمیت این توافق و همچنین اهمیت وطن آبی پرداخته است. مقاله اوز شاهین و چاکماک^۱ (۲۰۲۲) با عنوان «بین شکست دادن جنگ‌سالار و دفاع از وطن آبی: گفتمان مشروعیت و امنیت در سیاست ترکیه در لیبی» و مقاله نیکوس^۲ (۲۰۲۱) با عنوان «وطن آبی و قبرس: ائتلاف بقای دولت و آیین تغییر ژئوپلیتیکی ترکیه در مدیترانه شرقی» نیز در همین زمینه است. مقاله دریزیوتیس^۳ (۲۰۲۱) «وطن آبی و سخنان اردوغان: آیین دولتی یا روایت مردمی؟» نیز در رابطه با اهمیت این آیین است.

همان‌طور که گفتیم آثار بررسی شده و همچنین دیگر آثار موجود، در مورد وطن آبی و هدف‌های آن به کشورهای همسایه ترکیه اشاره‌ای ندارد و تأثیری که پیگیری این آیین می‌تواند بر آن‌ها داشته باشد. در حوزه تأثیر وطن آبی بر ایران نیز پژوهش درخور توجهی وجود ندارد. فقط در برخی از آثار فارسی تأثیر فعالیت‌های ترکیه در حوزه انرژی و همچنین امکان همکاری این دو کشور بررسی شده است. از جمله این آثار مقاله غلامی و وثوقی (۲۰۱۹) «جایگاه نوین ترکیه در ژئوپلیتیک خطوط لوله انرژی در قفقاز جنوبی و پیامدهای منطقه‌ای آن بر ایران» است که به مسیرهای مختلف صادرات گاز ایران به اروپا و موانع موجود در مورد آن پرداخته است. همچنین ترکیه و تلاش‌های آن برای تبدیل شدن به هاب انرژی و تا حدودی تأثیرهایی را که می‌تواند بر ایران داشته باشد بررسی کرده است.

1. Cüneyt Özşahin & Cenap Çakmak
 2. Moudouros Nikos
 3. Anthony Deriziotise

چارچوب نظری

چارچوب نظری این نوشتار بر خوانشی سه حوزه‌ای و سه سطحی از سیستم بین‌الملل همراه با عامل‌های ژئوپلیتیکی استوار است. این خوانش نوین از ژئوپلیتیک برگرفته از نظریه محی‌الدین مصباحی در مقاله «آزاد و محدود: ایران و نظام بین‌الملل» است که از سه حوزه مرتبط و درهم‌تنیده و در همان حال جدای ژئوپلیتیک، ژئوآکونومیک و ژئوکالچر تشکیل می‌شود. ژئوپلیتیک در پی تحلیل تأثیر جغرافیا بر سیاست است. همچنین در مورد چگونگی تأثیر عامل‌های جغرافیایی بر روابط میان دولت‌ها و تلاش برای سلطه جهانی است (Foster, 2006). ژئوپلیتیک بر نقش محدودیت‌ها و فرصت‌های جغرافیایی در اجرای سیاست نیز تأکید می‌کند. چنین مجموعه‌ای از تهدیدها و فرصت‌ها خود جنبه‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دارد. این دیدگاه، چارچوبی نیرومند برای تحلیل فراهم می‌کند. این چارچوب، دیدگاهی سه‌گانه از سیستم بین‌الملل را با سه ساختار جداگانه سیاسی - نظامی، هنجاری - اجتماعی و اقتصادی ارائه می‌دهد (Mesbahi, 2011). در این نوشتار بر ژئوپلیتیک و ژئوآکونومی تأکید می‌کنیم و به حوزه ژئوکالچر نمی‌پردازیم.

پرسش ما نیز می‌تواند در قالب این نظریه و خوانش جدید و با تأکید بر حوزه ژئوپلیتیک و ژئوآکونومی قرار گیرد. وجود منابع سرشار انرژی و از همه مهم‌تر، موقعیت مهم شرق مدیترانه در مسیر حمل‌ونقل انرژی، سبب به‌وجود آمدن نیروهای ژئوآکونومیک در منطقه شده است. موقعیت ژئواستراتژیک منطقه و قرار گرفتن در حوزه نفوذ چند کشور، اختلاف‌های مرزی میان کشورهای منطقه و رقابت قدرت‌های مختلف جهانی و منطقه‌ای برای نفوذ در شرق مدیترانه، بحث‌های ژئوپلیتیکی اساسی را نیز در این منطقه ایجاد کرده است. می‌کوشیم با استفاده از این خوانش نوین به پرسش اصلی نوشتار پاسخ دهیم.

تاریخچه وطن آبی

با به قدرت رسیدن رجب طیب اردوغان^۱ در نوامبر ۲۰۰۲، تغییرهای ژرفی در هر دو سطح سیاسی داخلی و خارجی پدید آمد. در سیاست خارجی ترکیه با آیین تنش صفر احمد داوود اوغلو برخلاف گذشته به دنبال گسترش روابط با همه طرف‌ها به‌ویژه همسایگان بود و در سطح داخلی نیز حاکمان جدید اسلام‌گرا به‌ویژه جنبش گولن^۲، از جریان‌های نزدیک وقت به حزب عدالت و توسعه، به دنبال کاهش نقش ارتش در سپهر سیاسی ترکیه بودند. اختلاف با ارتش با شروع دادگاه‌های سال ۲۰۰۸ به اوج خود رسید. این دادگاه‌ها که با محاکمه گروه «ارگنکون»^۳ به اتهام توطئه برای دامن زدن به ناآرامی‌ها، ترور روشنفکران و سیاست‌مداران

1. Recep Tayyip Erdoğan
2. Gülen Hareketi
3. Ergenekon

مخالف و قضات آغاز شده بود، به تسویه ارتش و دستگیری دست‌کم ۵۰۰ نفر انجامید که سبب تضعیف هرچه بیشتر این نهاد و کاهش جایگاه آن در میان ترک‌ها شد. از افراد دستگیرشده، جم گوردنیز و جیحات یایجی یعنی نظریه‌پردازان اولیه «وطن آبی» بودند. وطن آبی را برای نخستین بار در ۳۰ ژوئن ۲۰۰۶ و هم‌زمان با گردهمایی دریای سیاه و امنیت دریایی در مقر فرماندهی نیروی دریایی ترکیه، جم گوردنیز مطرح کرد. این دریاسالار با اینکه حتی بین سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۱ یعنی پیش از دستگیر شدنش مدیریت برنامه‌ریزی سیاسی نیروی دریایی ترکیه را برعهده داشت و از افراد بلندپایه این نیرو بود، برخلاف بیشتر ارتش، علاقه‌مند به نزدیکی به چین و روسیه بود و چرخش به‌سوی این دو کشور را برای منافع ترکیه مفیدتر می‌دانست. او حتی کودتای سال ۲۰۱۶ ترکیه را عملی شیطانی و توطئه غرب می‌دانست و در مصاحبه و گفت‌وگوها از افراد خواستار نزدیکی با ناتو به‌عنوان «چارچوب آتلانتیک» یاد می‌کرد (Gingeras, 2020: 6). او رابطه نزدیکی با دوغو پرینچک^۱، سیاست‌مدار طرفدار گسترش روابط با چین و روسیه نیز داشت. به هر حال این نظرهای وی که جنبه شرق‌گرایانه و تنش‌زا با کشورهای غربی داشت نمی‌توانست با آیین وقت سیاست خارجی ترکیه در آن زمان که تنش صفر داوداوغلو بود سازگار باشد. به همین دلیل، نتوانست توجه را جلب کند. دو سال بعد نیز با شروع دادگاه‌های ارگنکون و مدتی پس از آن دستگیری این دو، این نظریه تا حدودی فراموش شد.

با کشف ساختگی بودن بسیاری از اسناد مورد ادعا در دادگاه‌های ارگنکون و افزایش اختلاف‌ها میان حزب عدالت و توسعه و جنبش گولن، بسیاری از نظامیان زندانی شده در این جریان آزاد شدند و پس از کودتای نافرجام سال ۲۰۱۶ به ارتش بازگشتند. جم گوردنیز و جیحات یایجی از این افراد بودند. در کنار آزادی و بازگشت این نظامیان به ارتش، روند رویدادهای دیگر نیز به‌گونه‌ای پیش رفت که بار دیگر توجه‌ها به وطن آبی جلب شد. شکست‌های متعدد ترکیه در عرصه خارجی به‌ویژه در سوریه و مصر، افزایش اختلاف اردوغان و داوداوغلو و کنار گذاشته شدن آیین سیاست خارجی او و سرد شدن روابط ترکیه با غرب پس از کودتا به‌ویژه با آمریکا از این رویدادها هستند. علاوه بر این، وطن آبی جنبه ملی‌گرایانه داشت و می‌توانست از کاهش محبوبیت اردوغان جلوگیری کند و شانس او را در انتخابات سرنوشت‌ساز پیش‌رو بالاتر ببرد. پیشرفت‌های اقتصادی ترکیه در دو دهه گذشته نیز که به افزایش تولید ناخالص داخلی این کشور تا عدد ۲۷،۸۱۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۱ منجر شده است، نیاز به به‌کارگرفتن آیین دریایی را بیشتر می‌کرد (GDP-Turkiye, 2021). در نتیجه، وطن

1. Doğu Perinçek

آبی توانست آرام آرام از روی کاغذ فراتر رود و شکل عملی تری به خود بگیرد. اما وطن آبی چه هدف‌هایی را دنبال می‌کند؟

وطن آبی: ریشه‌ها و هدف‌ها

با نگاهی ساده به نقشه شرق مدیترانه و سواحل ترکیه در آن منطقه، می‌توان به دلایل مطرح شدن وطن آبی پی برد. صدها جزیره یونانی در اطراف ترکیه به گونه‌ای پراکنده شده‌اند که حتی فاصله برخی از آن‌ها با سواحل این کشور کمتر از چند کیلومتر است. برای نمونه، جزیره یونانی کاستلوریزو^۱ تنها دو کیلومتر از سواحل ترکیه فاصله دارد. با فرض ۱۲ مایل آب‌های سرزمینی برای هریک از این جزایر، بنا بر کنوانسیون حقوق دریاها ۱۹۸۲^۲ (که البته ترکیه از پیوستن به آن خودداری کرده است) به نوعی این جزایر ترکیه را محاصره می‌کنند. بسیاری دلیل نپیوستن ترکیه به این کنوانسیون را همین ترس از محاصره و زندانی شدن در شرق مدیترانه بیان می‌کنند. جم گوردنیز همان‌طور که پیش‌تر گفتیم از اصلی‌ترین نظریه‌پردازان آیین وطن آبی است در همین مورد می‌گوید: «موضوع اصلی این است که قدرت‌های خارجی برای زندانی کردن ترکیه تلاش می‌کنند.» جم گوردنیز همچنین از ۱۵۰ هزار کیلومتر از قلمروی به سرقت رفته فلات قاره و لزوم دستیابی به یک راه حل میانه در این مورد صحبت می‌کند (Blue Homeland Doctrine, 2020).

این ترس از محاصره فقط مربوط امروز نیست و همواره از بعد از «قرارداد لوزان» در سال ۱۹۲۳ که به رسمیت مرزهای ترکیه منجر شده، ادامه داشته است. حمایت ترکیه از قبرس شمالی و حضور نظامی این کشور در آن منطقه را که در سال‌های گذشته نیز شاهد گسترش آن بوده‌ایم، می‌توان در راستای همین هراس تاریخی دید. این حضور موجب بهبود موقعیت ترکیه در مدیترانه شرقی شده و مانند یک پایگاه نظامی برای این کشور در آن منطقه عمل کرده است. همچنین از یونانی شدن بیشتر این منطقه جلوگیری کرده و به نوعی مانع تحقق محاصره ترکیه در آن ناحیه شده است. از این رو حتی با وجود هزینه‌های بسیار سیاسی و اقتصادی ترکیه در بحران قبرس این کشور هرگز حاضر به عقب‌نشینی در این مسئله نشده است که این رویکرد، اهمیت این موضوع برای ترکیه را نشان می‌دهد. علاوه بر ترس از محاصره شدن، احساس عظمت تاریخی ترک‌ها به واسطه قرن‌ها تسلط بر مدیترانه در قالب امپراتوری عثمانی، با دریانوردان نامداری چون «عروج رئیس»^۳ و «بارباروس پاشا»^۴ مانع پذیرش مرزهای تحمیلی

1. Castellerizo
2. United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS)
3. Oruç Reis
4. Barbaros Hayrettin Paşa

در منطقه و محروم شدن از وطن آبی و تاریخی شده است. بر همین اساس این کشور همواره به دنبال شکست این حصار و حضور قدرتمند دریایی بوده است.

توافق ترکیه در سال ۲۰۱۹ با لیبی را می توان چرخشگاهی در این زمینه در نظر گرفت. بنابر این قرارداد، ترکیه در ازای فرستادن نیرو و حمایت نظامی از دولت وفاق ملی که مورد تأیید سازمان ملل نیز قرار دارد، منطقه انحصاری و اقتصادی گسترده‌ای را با این کشور مشخص می کند که می تواند گامی بزرگ برای رسیدن به این هدف باشد. از جبهات یابجی، از نظریه پردازان اصلی وطن آبی به عنوان مغز متفکر این پیمان یاد می شود. این قرارداد مرزهای دریایی ترکیه را گسترش می دهد و مبنای حقوقی برای حضور بیشتر ترکیه در منطقه فراهم می کند. از سویی موقعیت ترکیه در برابر ائتلاف تازه شکل گرفته میان مصر، اسرائیل و یونان را که قوام یافتن آن می تواند به معنای محاصره ترکیه باشد بهبود می بخشد و موجب قطع ارتباط دریایی این کشورها با یکدیگر می شود.

مسئله مهم دیگری که توجه ترکیه را به شرق مدیترانه جلب می کند منابع انرژی موجود در این منطقه است. بنابر پژوهش سازمان زمین شناسی ایالات متحد،^۱ حوزه لوانت^۲ (آب های قبرس، مصر، اسرائیل، لبنان و فلسطین) ۳,۴۴ میلیون متر مربع منابع گازی را در خود جای داده است که با توجه به تلاش های جهانی برای گذار از سوخت های آلاینده به سوخت های پاک، به ویژه گاز طبیعی و همچنین وابستگی بیشتر کشورهای این حوزه به کشورهای خارجی در مسئله انرژی، این منابع می تواند مزایای بسیاری برای این کشورها داشته باشد (Assessment of Undiscovered, 2020) اما همواره اختلاف ها مانع استفاده حداکثری از این منابع ارزشمند شده است. با وجود تمام این مشکلات، در ۱۴ ژانویه ۲۰۱۹ در نشست با شرکت نمایندگان قبرس، مصر، یونان، اسرائیل و ایتالیا تشکیل مجتمع گازی مدیترانه شرقی با مرکزیت قاهره اعلام شد. این مجتمع که نمایندگان ناظر از اتحادیه اروپا و آمریکا دارد، برای هماهنگی های اکتشافی و حل اختلاف های کشورهای منطقه ایجاد شده است. اما بنابر انتظارات این مجتمع یک غایب بزرگ داشت و آن هم ترکیه بود.

با وجود داشتن هزاران کیلومتر ساحل در مدیترانه شرقی، ترکیه نتوانسته است از منابع انرژی موجود در این منطقه استفاده کند. در ادامه اجرای آیین وطن آبی، ترکیه از ۲۹ نوامبر ۲۰۲۰ کشتی اکتشافی عروج رئیس را برای کشف منابع گازی روانه مدیترانه شرقی کرد. فعالیت اکتشافی این کشتی اعتراض یونان، قبرس، مصر و اسرائیل را در پی داشت، اما نتوانست مانع تمدید مأموریت آن تا ژانویه ۲۰۲۱ شود. اردوغان در ۱۶ اوت در یک کنفرانس تلویزیونی به روشنی گفت «تهدیدها و تحریم های رهبران اروپا مانع انجام عملیات کشتی های

1. The United States Geological Survey
2. Levant Basin

حفاری این کشور در شرق مدیترانه نخواهد شد. همچنین در رابطه با موضوع حفاری حق با ماست و ما از هر ابزاری برای دفاع از حق خود و کشور خود استفاده می‌کنیم» (Tension in (2020, "... افزون بر فعالیت‌های اکتشافی، ترکیه تحرک‌های دیگری نیز برای شکست انزوا و گسترش نفوذ خود در شرق مدیترانه انجام داده است. از جمله این تحرک‌ها افزایش حضور این کشور در لبنان است. اهمیت لبنان از این جهت است که برآورد می‌شود حجم وسیعی از منابع موجود در آب‌های مدیترانه در اطراف قلمروی دریایی این کشور قرار دارد. گفته می‌شود بسیاری از منابع گازی جدید اسرائیل متعلق به لبنان یا دست‌کم مشترک است و اسرائیل با استفاده از بی‌ثباتی در داخل این کشور به این منابع دست یافته است. ترکیه نیز تلاش کرده است از این موضوع استفاده کند. با وجود اینکه ترکیه به‌وسیله مؤسسه فرهنگی برون‌مرزی خود، «یونس امره»^۱ پیشینه فعالیت فرهنگی طولانی‌مدت در مناطق شمالی این کشور را با توجه به حضور اقلیت ترکمن در آن منطقه داشته است، این تحرک‌ها در مدت اخیر و در پی بروز تنش در مدیترانه بیشتر و متنوع‌تر شده است. چاووش اوغلو از اولین وزیران امور خارجه بود که بعد از انفجار بیروت به این کشور سفر کرد و پیشنهاد بازسازی این بندر به همراه قطر را داد. همچنین ترکیه پس از تنش‌های اخیر میان لبنان و ائتلاف عربی در پی انتقاد این کشور از فعالیت این ائتلاف در یمن از لبنان حمایت کرد. علاوه بر این، شرکت کارپاورشپ^۲ یک‌چهارم برق لبنان را که با خاموشی گسترده روبه‌رو بود فراهم می‌کند (2018, "Project Lebanon"). مسیر دریایی نیز از بندر مرسین ترکیه به طرابلس وجود دارد که می‌تواند انتقال دریایی میان دو کشور را تضمین کند. ترکیه تلاش می‌کند با گسترش حضور خود در قالب‌های متفاوت در لبنان در کنار حضور نظامی در قبرس شمالی، حضور خود را در شمال شرق مدیترانه گسترش دهد و محاصره و انزوای موجود در برابر دیگر کشورهای منطقه را بشکند که حقوق ترکیه برای فعالیت اکتشافی یا استخراجی منابع انرژی را نفی می‌کنند. از سویی، قراردادهای بلندمدت تعیین منطقه انحصاری و اقتصادی با لیبی ارتباط اسرائیل با یونان و همکاری‌های این دو کشور در زمینه انرژی را با مشکل روبه‌رو می‌کند. همچنین موانع حقوقی برای فعالیت‌های اکتشافی و استخراجی احتمالی خود را از بین ببرد. سرانجام با حضور قدرتمند در شرق مدیترانه وطن آبی خود را که به نظرش سال‌ها از آن محروم بوده است پس بگیرد و با استفاده از این حضور و همچنین استفاده از منابع موجود در آن هدف‌های خود برای تبدیل شدن به کشور هاب انرژی یا کانون انرژی منطقه را عملی کند.

کشور کانون انرژی به کشوری گفته می‌شود که انرژی را از یک‌سو از کشور تولیدکننده می‌خرد و از سوی دیگر، آن را به کشور مصرف‌کننده دوباره صادر می‌کند (Vosoghi and

1. Yunus Emre Enstitüsü
2. Karpowership

(Fallahi, 2019). موقعیت استثنایی در حد فاصل بین کشورهای تولیدکننده و مصرف‌کننده نفت و گاز، تبدیل شدن به هاب انرژی را به هدفی قابل دسترسی برای ترکیه تبدیل کرده است. شواهد نیز نشان می‌دهند که ترکیه در سال‌های گذشته همواره این هدف را دنبال کرده است. پس از عملیاتی کردن صادرات گاز جمهوری آذربایجان و روسیه به اروپا از مسیر خاک خود، به نظر می‌رسد ترکیه برنامه‌های بلندمدتی نیز برای صادرات گاز از آسیای مرکزی به کشورهای اروپایی از خاک خود و از مسیر دریای خزر دارد. با زمزمه‌های ایجاد راه‌گذر زنگه‌زور^۱ و امکان انتقال مستقیم گاز جمهوری آذربایجان به ترکیه پس از جنگ قره‌باغ، افزایش حضور ترکیه در کشورهای سرشار از منابع انرژی آسیای مرکزی و از سویی موقعیت جدید روسیه پس از تحریم‌ها، فرصت مناسبی برای عملیاتی کردن هدف‌های این کشور فراهم شده است. توضیح اهمیت روزافزون راه‌گذر زنگه‌زور در سیاست ترکیه در قفقاز جنوبی موضوع این نوشتار نیست، ولی باید توجه باشیم که راهبرد وطن آبی یکی از سه رکن در هم‌تنیده سیاست نوین آنکارا با عنوان «قرن ترکیه» است. دومین رکن، حضور بیشتر در قفقاز جنوبی با تحکیم اتحاد با باکو و سومین رکن، گسترش نفوذ اقتصادی، سیاسی و فرهنگی در آسیای مرکزی است. شگفت‌آور نیست که راه‌گذر زنگه‌زور مهم‌ترین حلقه پیوند حوزه مدیترانه شرقی به دریای خزر است. رسیدن به این هدف می‌تواند سبب تنوع‌بخشیدن به منابع انرژی این کشور شود و هم درآمد ارزی سرشار ناشی از باز صادرات انرژی را نصیب ترکیه کند. علاوه بر این و از همه مهم‌تر، این کشور می‌تواند اهرم فشار جدیدی بر کشورهای تشنه انرژی اتحادیه اروپا به دست آورد. از سویی با توجه به اینکه قراردادهای مربوط با انرژی به‌ویژه صادرات گاز طولانی‌مدت هستند و ساخت خط لوله جدید در مسیر جدید ممکن است سال‌ها طول بکشد، به‌نوعی نفوذ ترکیه بر کشورهای صادرکننده نیز افزایش می‌یابد و جایگاه این کشور به‌عنوان هاب انرژی در هر دو سوی صادرکنندگان و واردکنندگان تثبیت می‌شود. منابع انرژی گازی موجود در شرق مدیترانه نیز می‌تواند فرصتی برای هدف‌های این کشور در این زمینه باشد. ترکیه با انتقال و صادرات این منابع انرژی از خاک خود می‌تواند موقعیت ترکیه را به‌عنوان کشور کانون انرژی تثبیت و بازارهای جنوب اروپا و کشورهای واقع در شمال مدیترانه را نیز به این شبکه انرژی متصل کند.

اما انزوای نسبی ترکیه در منطقه می‌تواند این فرصت را به اسرائیل به‌عنوان رقیب جدی این کشور بدهد تا از مسیر دریا این منابع گازی را به یونان و سپس به ایتالیا صادر کند. اسرائیل این طرح را از مدت‌ها پیش آغاز کرده است. توافق بر سر خط لوله ایست‌مد^۲ یا مدیترانه شرقی بین یونان و اسرائیل در ۲ ژانویه ۲۰۲۰ نشان‌دهنده این موضوع است. این خط

1. Zangezur
2. EastMed pipeline

لوله که هزینه آن به‌طور تقریبی ۶ میلیارد دلار برآورد شده، قرار است گاز را از اسرائیل به قبرس، سپس به جزیره کرت، یونان و ایتالیا منتقل کند (Eastern Mediterranean Pipeline...). این طرح با دشواری‌هایی در تأمین سرمایه روبه‌رو شده است، اما همان‌طور که گفتیم انزوای ترکیه و تنش‌های این کشور با دولت‌های عربی به‌ویژه کشورهای حاشیه خلیج فارس ممکن است شرایط را تغییر دهد و شانس جذب سرمایه برای این خط لوله و همچنین سرمایه‌گذاری برای گسترش استخراج گاز در منطقه توسط اسرائیل را افزایش دهد. احتمال دارد این محاسبه‌ها در تغییر رفتار نسبی ترکیه در ماه‌های گذشته تأثیر گذاشته باشد. در نوامبر ۲۰۲۱ ولیعهد ابوظبی پس از سال‌ها تیرگی روابط به ترکیه سفر کرد و با استقبال گرمی از سوی اردوغان روبه‌رو شد. شیخ محمد بن زاید آل‌نهیان در این سفر به ترک‌ها قول سرمایه‌گذاری ۱۰ میلیارد دلاری داد و بلافاصله در فوریه ۲۰۲۲ اردوغان به امارات متحد عربی سفر کرد و ۱۳ سند همکاری در طول این سفر امضا شد. اردوغان گفت: «ما دوران جدیدی از روابط را با امارات متحد عربی آغاز کرده‌ایم» (Turkey's President Recep... 2022). اما امارات تنها کشوری نیست که شاهد تغییر رفتار ترکیه با آن بوده‌ایم. در ماه‌های اخیر بهبود قابل توجه در روابط ترکیه با مصر دیده شده است. در حالی که رابطه دو کشور پس از برکناری محمد مرسی از قدرت، کاهش یافت. اردوغان در ژانویه ۲۰۲۲ رئیس‌جمهور اسرائیل را به آنکارا دعوت کرد. همچنین اردوغان در آستانه سفر به امارات از پیشنهاد خود برای انتقال گاز اسرائیل از خاک ترکیه به اروپا خبر داد. او گفت: «ما می‌توانیم از گاز اسرائیل در کشورمان استفاده کنیم و فراتر از آن می‌توانیم برای انتقال آن به اروپا نیز با هم کار کنیم» (Erdogan Says... 2022).

اردوغان حتی در حکمی رتبه جی‌ح‌ا‌ت یایجی از مبتکران اصلی وطن آبی و قرارداد ۲۰۱۹ با لیبی را کاهش داد، که البته او با استعفای خود آن را نپذیرفت. به‌نظر می‌رسد این کاهش رتبه، در کنار فعالیت‌های دیگر ترکیه که پیش‌تر به آن اشاره کردیم در راستای کاهش حساسیت کشورهای دیگر نسبت به فعالیت‌های ترکیه در شرق مدیترانه است. با وجود این، همچنان شاهد نشانه‌هایی از گسترش طلبی ترکیه در این منطقه هستیم. اردوغان در سخنرانی خود در مورد یونان تأکید کرد به‌صورت ناگهانی و یک‌باره بر آن‌ها فرود خواهیم آمد (Erdogan Repeats Threat... 2022). وی پس از رونمایی از موشک تایفون به یونان هشدار داد که موشک‌های ترکی می‌توانند به آتن برسند (Erdogan Warns Greece... 2022). ترکیه با بهبود موقعیت خود در مدیترانه شرقی می‌تواند علاوه بر استفاده از منابع انرژی منطقه و تبدیل شدن به هاب انرژی، هدف‌های خود برای تبدیل شدن به هاب انتقالی منطقه را محقق کند. در ۴ دسامبر ۲۰۲۰ قطار کانتینری از ترکیه و از مسیر خط آهن باکو، تفلیس و قارص و از مسیر دریای خزر و قزاقستان به چین رسید و راه‌گذر میانی محقق شد (1st Export Train... 2020).

بدون شک راه‌گذر میانی آغاز شده از چین و آسیای مرکزی با یک موقعیت مسلط در شرق مدیترانه تثبیت می‌شود. اما وطن آبی چه پیامدهایی برای ایران دارد؟

پیامدهای وطن آبی برای ایران

با توجه به هدف‌های وطن آبی که پیش‌تر بررسی کردیم، پیامدهای این آیین بر ایران را می‌توان در حوزه‌های سیاسی و نظامی و انرژی در نظر گرفت که در ادامه بیان می‌کنیم.

حوزه سیاسی و نظامی

احمد داوود اوغلو در کتابش «عمق راهبردی: موقعیت ترکیه در صحنه بین‌المللی» روابط ایران و ترکیه را با نگاه به عوامل تاریخی و جغرافیایی، دارای ابعادی شبیه روابط آلمان و فرانسه می‌داند. او معتقد است «سرنوشت این دو کشور که بر یک خط سیاست جغرافیایی و فرهنگ جغرافیایی قرار دارند، از یکدیگر جدایی‌ناپذیر نیست و ترکیه و ایران نیز مانند آلمان و فرانسه به هیچ‌وجه نمی‌توانند از یکدیگر چشم‌پوشند» (Ahmet Davutoğlu, 2001: 415 - 417). همین روابط ویژه دو کشور سبب شده است تحركات‌های هر یک از آن‌ها تأثیرهای قابل توجهی بر دیگری بر جای گذارد. وطن آبی نیز از این قاعده جدا نیست.

از اصلی‌ترین هدف‌های ترکیه در وطن آبی حضور قدرتمند در شرق مدیترانه در ابعاد نظامی و سیاسی و استفاده از همه امکانات موجود در آن منطقه است. پیش‌تر نیز اشاره کردیم از مهم‌ترین اقدام‌های ترکیه در این مورد، تلاش برای افزایش حضور در لبنان و قبرس جنوبی در کنار افزایش نفوذ در لیبی است. شواهد نشان می‌دهد ترکیه می‌کوشد با حمایت از دولت لبنان، جایگاه مستحکمی در این کشور بیابد تا موقعیت خود را در شرق مدیترانه بهبود بخشد. نخست‌وزیر لبنان در سفر فوریه ۲۰۲۲ به آنکارا خطاب به اردوغان گفت: «می‌دانیم که آقای اردوغان چقدر به لبنان اهمیت می‌دهد و خواستار تقویت روابط است. ... می‌دانیم که ترکیه برای عبور لبنان از بحران چگونه دست یاری دراز کرده است. شما همیشه کنار ما بودید» (Lebanese Prime Minister ..., 2022). این گفت‌وگو به روشنی افزایش حمایت‌های ترکیه از دولت لبنان را نشان می‌دهد. مرکز مقابله با فاجعه‌ها و رویدادهای اضطراری^۱ ترکیه نیز در مارس ۲۰۲۲ اعلام کرد کشتی حامل ۵۲۴ تن کمک بشردوستانه به دستور رجب طیب اردوغان به لبنان فرستاده شده است (Lebanese Prime Minister: Türkiye..., 2022). این حمایت‌ها در شرایطی انجام می‌شود که دولت لبنان با بحران عمیق مشروعیت روبه‌رو شده و در سال‌های گذشته دست‌خوش بی‌ثباتی‌های زیادی بوده است. ترکیه همچنین در ژانویه ۲۰۲۰ کمک نظامی و مهمات جنگی نیز تحویل ارتش لبنان داد (Sending Turkish Military ..., 2020). اما حمایت‌های آنکارا از دولت لبنان و تلاش برای نفوذ در این کشور می‌تواند ترکیه را در مقابل

1 Disaster and Emergency Management Presidency

حزب‌الله به‌عنوان یک گروه غیردولتی و قدرتمند قرار دهد. به‌ویژه که در سال‌های اخیر اخبار غیررسمی از درگیری میان ترکیه و حزب‌الله در سوریه به گوش رسیده است. برای نمونه، گزارش‌هایی از کشته‌شدن نیروهای حزب‌الله توسط آتش توپخانه ارتش ترکیه در ۲۹ فوریه ۲۰۲۰ مطرح شد.^۱

فراتر از این‌ها، تضعیف حزب‌الله می‌تواند سیاست‌های منطقه‌ای ایران را در تأثیر قرار دهد. سیدحسن نصرالله در سخنرانی سالانه خود در سال ۲۰۱۸ گفت: «نان، آب، پول و موشک‌های حزب‌الله همه از ایران می‌رسد و تا زمانی که ایران پول دارد حزب‌الله نیز پول دارد (Rafizadeh, 2016)». این سخنان آشکارا عمق رابطه ایران با حزب‌الله و نقش این گروه در سیاست خارجی این کشور را نشان می‌دهد. بنابراین هرگونه تضعیف حزب‌الله در لبنان می‌تواند به معنای تضعیف موقعیت ایران در منطقه باشد و ممکن است تنش میان ایران و ترکیه را افزایش دهد. تنش احتمالی دو کشور در لبنان ممکن است به نقاط دیگر تقابل میان ایران و ترکیه سرریز شود؛ یا حتی بر عکس، تنش‌های دو کشور در کشورهای دیگر خاورمیانه می‌تواند لبنان را در تأثیر قرار دهد. ایران و ترکیه در سوریه و عراق نیز در جبهه مقابل یکدیگر قرار دارند و تنش در نقاط دیگر می‌تواند درگیری در این مناطق را افزایش دهد.

تثبیت راه‌گذر میانی و راه‌گذر وراخزر به‌وسیله تقویت حضور ترکیه در شرق مدیترانه به‌واسطه آیین وطن آبی نیز می‌تواند ایران را از راه‌گذرایی در محور شرقی و غربی حذف کند و سبب فرسایش ژئوپلیتیک کشور شود که بسیار مهم است. پیامدها تنها شامل عوامل ژئوپلیتیکی نمی‌شود و حوزه انرژی نیز اهمیت قابل توجهی دارد که به آن می‌پردازیم.

حوزه انرژی

بر اساس تخمین‌ها با ۳۳٫۶ تریلیون متر مکعب منابع گازی اثبات‌شده، ایران پس از روسیه دومین دارنده ذخایر انرژی گازی در جهان است (U.S Energy Information Administration, 2021). با وجود این، ایران هرگز نتوانسته است آن‌گونه که باید از این منابع استفاده کند و جایگاه مناسبی در بازار انرژی برای خود فراهم کند. تحریم‌ها، مدیریت ناکارآمد، موانع قانونی و تنش‌های دائمی ایران با کشورهای مختلف از مهم‌ترین موانعی است که می‌توان برای عقب‌ماندگی ایران در بازار انرژی بیان کرد. قانون اساسی ایران که بنابر اصل ۸۱ مشارکت شرکت‌های خارجی در استخراج منابع را بازداشته است، مانعی برای ورود شرکت‌های بزرگ به این کشور است. همچنین تنش دائمی و تحریم‌ها از جلب سرمایه‌های لازم برای طرح‌های بزرگ مانند طرح «ابر میدان گازی پارس جنوبی» جلوگیری کرده است. این مسائل سبب شده است ایران با وجود حجم بالایی از منابع گازی، فقط بتواند به کشورهای جمهوری آذربایجان،

1. . irna.ir/news/83695965; mashreghnews.ir/news/1046805; fa.alalam.ir/news/4765771

ترکیه، ارمنستان و عراق گاز صادر کند. برای نمونه، ایران در ۹ ماه اول سال ۲۰۲۲ هفت میلیارد مترمکعب گاز به ترکیه صادر کرده است (Iran's Gas Export to Türkiye..., 2022). علاوه بر این، ایران سال‌هاست مشکل زیرساخت‌های ضعیف و فناوری قدیمی ناشی از سال‌های طولانی تحریم و سرمایه‌گذاری نکردن مناسب را دارد. مصرف بالای داخلی نیز سبب شده است همین صادرات اندک نیز مشکل‌آفرین باشد و گاهی با کندی، آن‌هم در فصل‌های سرد سال همراه شود که این مسئله سبب اعتراض کشورهای مقصد و تلاش آن‌ها برای جایگزینی گاز وارداتی از ایران شده است. مدیرعامل شرکت ملی گاز ایران می‌گوید: «ایران پس از آمریکا، چین و روسیه چهارمین مصرف‌کننده گاز طبیعی است و مصرف آن با ۱۲ کشور ثروتمند اروپایی برابری می‌کند» که نشان‌دهنده مصرف بالای گاز در داخل ایران است (Gas Consumption in Iran ..., 2021).

اما شرایط ممکن است در آینده نزدیک متفاوت باشد. افزایش تقاضا برای گاز طبیعی در سه دهه اخیر، این حامل انرژی را در جایگاه سوم پس از نفت و الکتریسیته در سبد انرژی جهان قرار داده است (Hosseinzadeh, 2021: 82). این موضوع می‌تواند فرصت‌های جدیدی برای کشورهای صاحب انرژی از جمله ایران فراهم کند. قیمت ارزان‌تر، فراوانی بیشتر و از همه مهم‌تر، آلودگی کمتر از مواردی است که استفاده از گاز طبیعی را به صرفه‌تر می‌کند، به‌ویژه اینکه در سال‌های اخیر بحث آلاینده‌گی کمتر سوخت‌ها با مطرح شدن مسئله گرمایش جهانی اهمیت ویژه‌ای یافته است. کمیسیون اروپا در نقشه راه انرژی ۲۰۵۰ خود که در سال ۲۰۱۲ منتشر شد، می‌گوید گاز طبیعی عاملی اصلی در دستیابی به کاهش آلاینده‌گی است (Energy Road Map 2050, 2012). از سویی، اتحادیه ۵۰ درصد از نیازهای خود را که در سال ۲۰۳۵ به ۷۵ درصد می‌رسد با واردات دریافت می‌کند (Shayan and Basiri, 2022: 253). تحریم انرژی روسیه پس از بحران اوکراین نیز نیاز به یافتن منابع جدید در کشورهای اروپایی را دوچندان می‌کند که می‌تواند فرصتی برای ایران با توجه به موقعیت جغرافیای و منابع دست‌نخورده آن باشد.

تحقق هدف‌های وطن آبی که تبدیل شدن به هاب انرژی از آن‌هاست، می‌تواند تهدیدها و فرصت‌هایی برای ایران فراهم کند. انتقال گاز آسیای مرکزی از مسیر ترکیه به اروپا آن‌هم از مسیر خزر و قفقاز جنوبی، در صورت ادامه رابطه تنش‌آلود اخیر دو کشور بر سر مسائل مختلفی چون سوریه، شمال عراق و به‌ویژه مسئله قره‌باغ و راه‌گذر زنگه‌زور، به‌نوعی می‌تواند به معنای حذف ایران از راه‌گذرهای آینده انرژی جهان باشد. در چنین حالتی مسیرهای دیگر انتقال انرژی برای ایران، حتی در صورت حل شدن همه موانع اشاره‌شده به‌نوعی غیرقابل دسترس است. خط لوله اسلامی که قرار بود از سوریه عراق و لبنان عبور کند، به دلیل ناآرامی و تنش در این کشورها منتفی است و نمی‌تواند سرمایه خارجی لازم را جلب کند. همچنین

مشکلات ریشه‌ای و ایدئولوژیک ایران با اسرائیل نیز مانع انتقال گاز این کشور به اروپا از مسیر اسرائیل، رقیب ترکیه برای تبدیل شدن به هاب انرژی می‌شود. صادرات گاز از راه ال‌ان‌جی نیز دشوار به نظر می‌رسد. در نتیجه، تنها مسیر منطقی می‌تواند ترکیه باشد که همان طور که گفتیم در صورت ادامه تنش‌ها با ترکیه، وطن آبی می‌تواند به معنای حذف ایران از ژئوپلیتیک انرژی و شبکه خطوط راهبردی گازی باشد.

در صورت بهبود روابط این دو کشور و کاهش اقدام‌های تنش‌زا و حل اختلاف‌ها، وطن آبی و تبدیل ترکیه به هاب انرژی می‌تواند برای ایران فرصتی برای صادرات منابع انرژی خود به اروپا فراهم کند. مسیر خط لوله^۱ تاناب^۱ در ترکیه به گونه‌ای است که گاز ایران نیز می‌تواند به آن متصل شود که با توجه به روابط نامعلوم روسیه با غرب پس از حمله این کشور به اوکراین، ایران تا حدی می‌تواند گاز ارسالی از روسیه را جایگزین کند. از سویی، گاز ارسالی از آسیای مرکزی نیز می‌تواند به‌جای مسیر پرهزینه دریایی که اختلاف‌های حقوقی بسیاری نیز بر سر آن در جریان است، از داخل خاک ایران گذر کند و به سمت ترکیه سرازیر شود و از آنجا به اروپا برود. این رخداد می‌تواند منافع شایان توجهی نصیب ایران کند. منافعی که با توجه به شرایط کنونی به نظر نمی‌رسد در آینده نزدیک قابل دستیابی باشد.

نتیجه

در ۲۸ سپتامبر ۱۵۳۸ در نبردی در شرق مدیترانه، ناوگان دریایی امپراتوری عثمانی به فرماندهی بارباروس خیرالدین پاشا با وجود نیروهای کمتر، موفق شد نیروهای اتحاد مسیحی ایجادشده توسط «پائولوس سوم»^۲ را شکست دهد. این پیروزی را می‌توان آغاز برتری ترک‌ها در شرق مدیترانه دانست. همین احساس بزرگی ناشی از صدها سال حکمرانی بر مدیترانه سبب شده است با وجود گذشت نزدیک به صد سال از قرارداد لوزان، پذیرش مرزهای تحمیلی از طرف کشورهای غربی برای ترک‌ها غیر ممکن باشد. بنابراین تلاش این کشور برای تدوین یک آیین دریایی در حوزه مدیترانه تعجب‌آور نیست. در این مقاله تلاش کردیم در پاسخ به پرسش خود، پیامدهای آیین وطن آبی بر ایران، ریشه‌ها و تاریخچه این رهنامه را بررسی و هدف‌های آن را ردیابی کنیم. وطن آبی را برای نخستین بار در سال ۲۰۰۶ دو دریادار ترک، جم گوردنیز و جیهات یایچی مطرح کردند. این دو برخلاف بیشتر ارتشیان ترکیه که خواستار عمل در چارچوب ناتو بودند، گسترش روابط با چین و روسیه را مطرح می‌کردند. اما آن‌ها با توجه به سیاست خارجی ترکیه و همچنین اختلاف‌های دولت و ارتش که حتی به دستگیری آنان نیز انجامید، نتوانستند نظرهای خود را عملی کنند. پس از کودتای سال ۲۰۱۶ و بازگشت آن‌ها به ارتش و تغییر سیاست خارجی ترکیه به دنبال کناررفتن احمد داوود اوغلو،

1. Trans-Anatolian Gas Pipeline
2. Paulus III

وطن آبی کم‌کم عملی شد و پس از قرارداد تعیین منطقه انحصاری و اقتصادی با لیبی که جبهات یابجی طراحی کرده بودند به بحث غالب تبدیل شد. وطن آبی همان‌طور که گفتیم ریشه در احساس بزرگی این کشور به واسطه سال‌ها حضور در مدیترانه در قالب امپراتوری عثمانی و همچنین ترس از محاصره شدن در منطقه به دنبال مرزهای تحمیلی سال ۱۹۲۳ دارد. ترکیه به واسطه این آیین به دنبال این است که با حضور قدرتمند نظامی و اقتصادی و استفاده از همه امکانات خود در شرق مدیترانه، بتواند علاوه بر استفاده از منابع انرژی حوزه لوانت و تبدیل شدن به یک کشور مدیترانه‌ای، خود را به عنوان کشور هاب انرژی و مسیر حمل و نقل مطرح کند. وطن آبی می‌تواند قطعه نهایی این پازل باشد و ترکیه را به چهارراه راه‌گذر و کانون انرژی در جهان تبدیل کند.

پیامدهای این آیین بر ایران را نیز می‌توان در دو حوزه بررسی کرد. در بخش سیاسی و نظامی تلاش ترکیه برای نفوذ در عرصه‌های مختلف در لبنان، در جهت هدف‌های خود برای حضور گسترده‌تر در شرق مدیترانه، این کشور را در برابر حزب‌الله به عنوان یک گروه غیردولتی با قدرت سیاسی، نظامی و فرهنگی قرار می‌دهد که با توجه به روابط ویژه ایران و حزب‌الله و نقشی که این گروه در سیاست خارجی ایران در منطقه دارد، می‌تواند سبب تنش میان دو کشور بر سر لبنان شود. علاوه بر این، درگیری در لبنان می‌تواند به کانون‌های دیگر تقابل دو کشور یعنی سوریه و عراق که در سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱ فعال‌تر شده، سرریز شود یا از آن‌ها تأثیر پذیرد و تشدید شود.

تلاش ترکیه برای تثبیت راه‌گذر میانی با تقویت حضور در مدیترانه نیز می‌تواند سبب فرسایش ژئوپلیتیک این کشور شود. در بخش انرژی نیز تبدیل ترکیه به هاب انرژی به دنبال وطن آبی از سویی می‌تواند ایران را به طور کلی از راه‌گذرهای آینده انرژی حذف کند، اما در صورت بهبود روابط با ترکیه در کنار رفع موانع داخلی، وطن آبی می‌تواند فرصتی برای این کشور برای عملی کردن هدف صادرات گاز به اروپا باشد. به‌ویژه اینکه انتقال گاز آسیای مرکزی به ترکیه از طریق ایران بسیار کم‌هزینه‌تر از انتقال آن از اعماق دریای خزر است. اما این بحث همین‌جا پایان نمی‌یابد. آنچه گفتیم در رقابت انرژی و مسیرهای حمل و نقل، میان دو کشور می‌تواند خود موضوع پژوهشی برای آینده باشد که می‌توان به فناوری ال‌ان‌جی در ایران، رقابت ترکیه و اسرائیل بر سر تبدیل شدن به هاب انرژی و همچنین حضور ترکیه در آسیای مرکزی اشاره کرد.

References

- “Iran's Gas Export to Türkiye Exceeded 7 billion Cubic Meters” (2022), IRNA, Available at: <https://www.google.com/amp/s/www.irna.ir/amp/84925987/>, (Accessed on: 29/9/2022) [in Persian].

- “1st Export Train Heads from Turkey to China”(2020), **Anadolu Agency**, Available at : <https://www.aa.com.tr/en/economy/1st-export-train-heads-from-turkey-to-china/2065736>, (Accessed on: 04/12/2020).
- “Blue Homeland Doctrine; What is Türkiye Looking for in the Mediterranean?”(2020), **Euronews** ,Available at: <https://per.euronews.com/2020/08/14/blue-homeland-doctrine-what-is-turkey-looking-for-in-the-mediterranean> , (Accessed on: 14/08/2020) [in Persian].
- “Energy Road Map 2050 “(2012), **European Union**, Available at: https://energy.ec.europa.eu/system/files/2014-10/roadmap2050_ia_20120430_en_0.pdf, (Accessed on: 20/09/2022).
- “Gas Consumption in Iran is Equal to 12 Rich European Countries “(1400), **ISNA**, Available at: isna.ir/xdKrmT, (Accessed on: 13/11/2021), [in Persian].
- “Lebanese Prime Minister: Türkiye Has Always Been by Our Side” (2022), **Anadolu Agency**, Available at: <https://www.aa.com.tr/fa/%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87/%D9%86%D8%AE%D8%B3%D8%AA-%D9%88%D8%B2%DB%8C%D8%B1-%D9%84%D8%A8%D9%86%D8%A7%D9%86-%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87-%D9%87%D9%85%DB%8C%D8%B4%D9%87-%D8%AF%D8%B1-%DA%A9%D9%86%D8%A7%D8%B1-%D9%85%D8%A7-%D8%A8%D9%88%D8%AF%D9%87-%D8%A7%D8%B3%D8%AA/2491184>, (Accessed on: 01/02/2022), [in Persian].
- “Sending Turkish Military Aid to Lebanon” (2020), **Anadolu Agency**, Available at: <https://www.aa.com.tr/fa/%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87/%D8%A7%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%84-%DA%A9%D9%85%DA%A9-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%86%D8%B8%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87-%D8%A8%D9%87-%D9%84%D8%A8%D9%86%D8%A7%D9%86/1887380>, (Accessed on: 23/06/2020), [in Persian].
- “Tension in the Mediterranean: Erdogan Announced That Threats and Sanctions Will not Make Turkey Retreat“(2020), **International Radio France**, Available at: <https://amp.rfi.fr/fa/%D8%AC%D9%87%D8%A7%D9%86/20200816-%D8%AA%D9%86%D8%B4-%D8%AF%D8%B1-%D9%85%D8%AF%DB%8C%D8%AA%D8%B1%D8%A7%D9%86%D9%87-%D8%A7%D8%B1%D8%AF%D9%88%D8%BA%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%85-%DA%A9%D8%B1%D8%AF-%DA%A9%D9%87-%D8%AA%D9%87%D8%AF%DB%8C%D8%AF-%D9%87%D8%A7-%D9%88-%D8%AA%D8%AD%D8%B1%DB%8C%D9%85-%D9%87%D8%A7-%D9%85%D9%88%D8%AC%D8%A8-%D8%B9%D9%82%D8%A8-%D9%86%D8%B4%DB%8C%D9%86%DB%8C-%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87-%D9%86%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%87%D8%AF-%D8%B4%D8%AF>, (Accessed on: 16/08/2020), [in Persian].

- ”Erdoğan Repeats Threat Against Greece During G20 “(2022), **Politico**, Available at: <https://www.politico.eu/article/recep-erdogan-turkey-threat-against-greece-g20/amp/>, (Accessed on: 16/11/2022).
- ”Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province” (2010), **USGS**, Available at: <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/#:~:text=The%20U.S.%20Geological%20Survey%20estimated,a%20geology%20based%20assessment%20methodology>, (Accessed on: 29/10/2021).
- ”Eastern Mediterranean Pipeline Project” (2021), **NS ENERGY**, Available at: <https://www.nsenergybusiness.com/projects/eastern-mediterranean-pipeline-project/>, (Accessed on: 29/9/2022)
- ”Erdoğan Says Turkey, Israel Can Jointly Bring Gas to Europe” (2022), **Reuters**, Available at: <https://www.reuters.com/world/middle-east/erdogan-says-turkey-israel-can-jointly-bring-gas-europe-media-2022-02-04/>, (Accessed on: 04/02/2022).
- ”Erdoğan Warns Greece That Turkish Missiles Can Reach Athens” (2022), **Politico**, Available at: <https://www.politico.eu/article/erdogan-warns-greece-that-turkish-missiles-can-reach-athens%EF%BF%BC/amp/>, (Accessed on: 11/11/2022).
- ”GDP- Türkiye” GDP21), **The World Bank**, Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR>, (Accessed on: 29/9/2022).
- ”Project Lebanon” (2018), **Karpowership**, Available at: <https://karpowership.com/en/lebanon>, (Accessed on: 16/01/2022).
- ”Turkey's President Recep Tayyip Erdogan on Monday Visited the United Arab Emirates for the First Time in Nearly a Decade to Revive Relations that Were Long Strained by Regional Disputes” (2022), **France24**, Available at: <https://amp.france24.com/en/middle-east/20220215-turkey-s-erdogan-visits-the-united-arab-emirates-to-improve-long-strained-ties>, (Accessed on: 15/02/2022).
- Davutoğlu, Ahmet (2001), **Strategic Depth: Turkey's Position in the International Scene**, Translation: Mohammad Hossein Nohinejad Momghani, Tehran: Amir Kabir, [in Persian].
- Foster, John Bellamy (2006),” The New Geopolitics of Empire”, **Monthly Review**, Vol. 57, No. 8, pp. 1- 18, (doi: 10.14452/MR-057-08-2006-01_1).
- Gingeras, Ryan (2020),”Blue Homeland: The Heated Politics Behind Turkey's New Maritime Strategy”, **Texas National Security Review**, Available at: <https://warontherocks.com/2020/06/blue-homeland-the-heated-politics-behind-turkeys-new-maritime-strategy/>, (Accessed on: 02/04/2021).
- Gordon, Theodore (1994),” Trend Impact Analysis”, **Futures Research Methodology**, Available at: <https://www.foresight.pl/assets/downloads/publications/Gordon1994-Trendimpact.pdf>, (Accessed on: 16/01/2021).
- Gürdeniz, Cem (2015),” **Blue Civilization- Türkiye Should Be Marine**”, Istanbul: Kırmızı Kedi, [in Turkish].

- Gürdeniz, Cem (2018),” Writings **for the Blue Homeland: With a Foreword by Bilsay Kuruç**”, Istanbul: Kırmızı Kedi, [in Turkish].
- Gürdeniz, Cem (2020), "Turkey in the Century of the Sea and Asia" , **Belt and Road Initiative Quarterly**, Vol. 1, No. 2, pp. 81-88, Available at: https://www.academia.edu/download/65671252/6_CEM_GURDENIZ_ING.pdf (Accessed on: 16/08/2020).
- Hosseinzadeh, Vahid (2021), "The Role of Natural Gas in Energy Diplomacy of the Islamic Republic of Iran and the Russian Federation: Capacities and Obstacles", **Central Eurasia Studies**, Vol. 14, No. 2, pp. 75-100, (doi: 10.22059/jcep.2022.322674.450000).
- Mesbahi, Mohiaddin (2004), "Iran and Central Asia: Paradigm and Policy", **Central Asian Survey** , Vol. 23 , No. 2, pp. 109-139, (doi: 10.1080/02634930410001310508).
- Mesbahi, Mohiaddin (2011),” Free and Confined: Iran and the International System”, **Iranian Review of Foreign Affairs**, Vol. 2, No. 5, pp. 9-34, (doi: 20.1001.1.20088221.2011.2.5.1.9).
- Nikos, Moudouros (2021), “Blue Homeland” and Cyprus: The “Survival of the State” Coalition and Turkey’s Changing Geopolitical Doctrine in the Eastern Mediterranean”, **Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения**, Vol. 21, No. 3, pp. 459-471 (doi: 10.22363/2313-0660-2021-21-3-459-471).
- Nuri Uçar, Mehmet and Turgut Alp Boyraz (2022),”Turkish Ship Carrying Humanitarian Aid Arrives in Lebanon”, **Anadolu Agency**, Available at: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkish-ship-carrying-humanitarian-aid-arrives-in-lebanon/2553497>, (Accessed on: 02/04/2022).
- Özşahin, Mustafa Cüneyt and Cenap Çakmak (2022),” Between Defeating “the Warlord” and Defending “the Blue Homeland”: a Discourse of Legitimacy and Security in Turkey’s Libya Policy”, **Cambridge Review of International Affairs**, pp.1-24, (doi: 10.1080/09557571.2022.2089545).
- Rafizadeh, Majid(2016),”In First, Hezbollah Confirms All Financial Support Comes from Iran”, **Al Arabiya**, Available at: <https://english.alarabiya.net/amp/features/2016/06/25/In-first-Hezbollah-s-Nasrallah-confirms-all-financial-support-comes-from-Iran>, (Accessed on: 25/06/2020).
- Shayan, Fatemeh and Mohammad Ali Basiri (2022), “An Analysis of Energy Relationship among Iran, Turkmenistan and Turkey from the Perspective of Regional Integration “, **Central Eurasia Studies**, Vol. 15, No. 2, pp. 241-263, (doi: 10.22059/jcep.2023.349822.450106), [in Persian].
- Vosoghi, Saeed and Ehsan Fallahi (2019), “Türkiye's New Position in the Geopolitics of Energy Pipelines in the South Caucasus, Regional Implications for Iran”, **Scientific Quarterly Journal of Strategic Studies of Public Policy**,

Vol. 10, pp. 60-86, Available at: <http://noo.rs/dGZax>, (Accessed on: 23/06/2020)
[in Persian].

Yaycı, Cihat (2020),” **The Eastern Mediterranean's Struggle for Sharing and Türkiye**”, Istanbul: Kırmızı Kedi, [in Turkish].

Yaycı, Cihat (2019), “**Libya is Turkey's Sea Neighbor- Libya's Role in Delimitation of Maritime Zones in the Eastern Mediterranean**”, Istanbul: ASAM Yayinlari, [in Turkish].